

شاخصه‌های روحیه اسلامی - انقلابی بسیجیان

رضا شریفی

کارشناس ارشد و عضو هیأت علمی
دانشگاه امام حسین(ع)

فصلنامه مطالعات بسیج، سال ششم، شماره ۱۹ - ۱۸، بهار و تابستان ۱۳۸۲

چکیده

روحیه اسلامی - انقلابی بسیجی به تبع روحیه عام، پدیده‌ای محسوب می‌شود که کارکرد تعیین کننده و شگرفه آن به اثبات رسیده است.

روحیه بسیجی به عنوان یک پدیده پویا، حساس و ارزشمند در دوران دفاع مقدس، متأثر از فرهنگ ناب محمدی (ص) و اسلام انقلابی است که شگفتی‌ها آفرید و در ادنیات روحیه، خود مصداق ویژه‌ای از نقش آفرینی روحیه به عنوان یک عامل تعیین کننده اما ناشناخته شد.

این مقاله با توجه به اهمیت و کارکرد عوامل تعیین کننده و اثر بخش روحیه بسیجی و به منظور تأمین شرایط حفظ و ارتقای آن سعی دارد تا ضمن تبیین مفهوم قابل قبول از روحیه اسلامی - انقلابی بسیجیان، شاخصه‌های اصلی و معرف آن را ارائه کند، و با پشتوانه نتایج پژوهش مربوطه، سعی دارد ضمن ارائه مباحث نظری در این خصوص، به استناد این نتایج، شاخصه‌های مورد نظر را معرفی و مدل منطقی حاکم بر آنها را ارائه کند.

با بررسی منابع نظری و مطالعات موجود در زمینه روحیه، می‌توان به دیدگاه‌های نسبتاً روشن و همگونی از اهمیت، کارکرد و عوامل تعیین‌کننده آن دست یافت. اما در پرتو این بررسی، نمی‌توان به تعریفی مشترک و همه‌پسند دست یافت، تا جایی که فقدان تعریف جامع و مانع، همواره یکی از ویژگی‌های بارز پدیده روحیه محسوب می‌شود و می‌توان به عدد مصنفان و محققان مطرح در این باب، از آن ارائه تعریف، کرد.

«تولستوی»^۱ (۱۹۰۴) با نامگذاری روحیه به عنوان عامل X، به شکل ظریفی بر ویژگی ابهام این پدیده تأکید کرد و به رغم سابقه دیرینه آن که ریشه در دیدگاه‌های «گزنفون»^۲ در چهارصد سال پیش از میلاد دارد، این عامل تاکنون همچنان ناشناخته و مبهم باقی مانده است.

روحیه اسلامی - انقلابی بسیجی که به اختصار در این مقاله، روحیه بسیجی نامیده می‌شود. نیز به تبع روحیه عام، پدیده‌ای محسوب می‌شود که کارکرد تعیین‌کننده و شگرف آن به اثبات رسیده است؛ اما ماهیت آن همچنان ناشناخته و مبهم است.

تحول روحی ملت ایران در انقلاب اسلامی به رهبری حضرت امام (ره) و به زعم رهبر معظم انقلاب، فتح الفتوح آن ولی بزرگ در پرورش نسلی مؤمن، خداجوی و انقلابی با تفکر و روحیه بسیجی، از ویژگی‌های مهم و برجسته انقلاب اسلامی است و به تعبیر حضرت امام (ره) این تحول روحی، اهمیتی فراتر از اصل انقلاب دارد.

این تحول ارزشی و عمیق، منجر به تحول روانی و شخصیتی در تربیت شدگان حضرت امام (ره) شد و جهت‌گیری معنوی آنها را به شکل روحیه اسلامی - انقلابی بسیجیان متجلی ساخت، لذا این پدیده به عنوان شاخص ارزشمندی در جهت میزان نفوذ ارزش‌های اسلامی و انقلابی در بسیجیان، و مبتنی بر میزان آمادگی آنان برای جانبداری از ارزش‌های اسلامی و عمل در راستای فرهنگ بسیجی، شناخته شد.

روحیه بسیجی به عنوان یک پدیده پویا، حساس و ارزشمند در دوران دفاع مقدس، متأثر از فرهنگ ناب محمدی (ص) و اسلام انقلابی با مصادیق ایثار، خلوص، فداکاری،

1. Tolstoy

2. Xenophon

عشق به ذات حضرت حق و اسلام، ظلم ستیزی، عدالتخواهی، شجاعت، اطاعت از ولایت، بصیرت و دشمن شناسی، بی‌اعتنایی به شهوات و... است به عنوان یک پدیده پویا، حساس و ارزشمند در جریان انقلاب اسلامی و به ویژه در دوران دفاع مقدس، شگفتی‌ها آفرید و در ادبیات روحیه، خود مصداق ویژه‌ای از نقش آفرینی روحیه به عنوان یک عامل تعیین کننده، اما ناشناخته شد.

حفظ و ارتقای این روحیه به واسطه ارزش ذاتی و معنوی آن از یک سو و ارزش کار مردمی آن به واسطه نقش ارزشمند بسیجیان در توان سپاه و جمهوری اسلامی از دیگر سو، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. لذا به منظور زنده و پویا نگه داشتن این پدیده ارزشمند، به ویژه با توجه به تهدیدهای دائمی استکبار علیه انقلاب اسلامی ایران، ضروری است در ابعاد مختلف روحیه بسیجی و در شأن و متناسب با اهمیت آن، توجه شود.

برای نیل به این مهم، با توجه به آن که بقا و دوام هر پدیده‌ای، منوط به شناخت صحیح و درک کافی از ماهیت و ویژگی‌های آن، و ضامن بقا و رشدش است، لذا با در نظر نظر گرفتن اهمیت و کارکرد این عامل ناشناخته، اما تعیین کننده، مقتضی است ضمن بررسی‌های متعدّد و مستمر، زمینه شناخت بهتر و فهم کامل‌تر از این پدیده فراهم شود. با توجه به ویژگی‌های پدیده روحیه اسلامی - انقلابی بسیجیان برای روشن ساختن ماهیت و عوامل حفظ و ارتقای آن، ضروری است بررسی و تبیین شاخصه‌ها و عوامل تعیین کننده آن، به عنوان دو محور اساسی مورد توجه قرار گیرد، تا در پرتو پاسخ‌های لازم برای سؤال‌ها و ابهام‌های مطرح در این دو حوزه، بتوان از این پدیده و ویژگی‌های آن ترسیم بهتری ارائه کرد.

بررسی در خصوص این دو حوزه، اساس موضوع مورد مطالعه یکی از پژوهش‌هایی است که توسط مؤلف این مقاله، با حمایت سازمان تحقیقات و مطالعات بسیج در سطح کشوری صورت گرفته و در این مقاله، نتایج حاصل در بخش نخست، یعنی شاخصه‌های روحیه اسلامی - انقلابی بسیجیان، ارائه می‌شود.

مروری بر ادبیات موضوع

روحیه

برای دستیابی به تعریفی نسبتاً رسا و در عین حال، از نظر علمی معتبر از روحیه بسیجی، در ظاهر به نظر می‌رسد که می‌توان در بهترین حالت از یک سو به تعاریف

موجود از مفهوم عام روحیه در زمینه‌های غیر نظامی و نظامی در متون علمی مراجعه کرد و از سوی دیگر، با رویکردی فرهنگی شناختی با مراجعه به ادبیات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، به تعاریف مطرح در این زمینه مراجعه کرد، و در تلفیق این دو رویکرد، به تعریف نسبتاً جامعی از این پدیده دست یافت. لیکن طی این مسیر برای هر محقق، می‌تواند دشوار و گاهی همراه کننده باشد؛ زیرا همان طور که در مقدمه این مقاله ذکر شد، در پرتو این بررسی، هیچ‌گاه نمی‌توان به تعریفی مشترک و همه پسند دست یافت.

تعاریف موجود از واژه «روحیه» در ادبیات امروزی، نشان می‌دهد که این تعاریف به قدری متعدد، متنوع و از ناهماهنگی برخوردار است که به اعتقاد «فیفر»^۱ (۱۹۵۴) آن را باید موضوع اغفال کننده‌ای دانست که به تعداد اشخاصی که آن را بررسی کرده‌اند، تعریف وجود دارد و می‌توان از آن درک و فهم متفاوتی دریافت کرد.

کاربرد این واژه برای انتقال مفاهیم علوم و زمینه‌های خاص و مختلف نیز بر پیچیده‌گی مفهوم آن افزوده است، به طوری که این واژه از سوی روان‌شناسان در مفهوم فردی و توسط متخصصان علوم اجتماعی، در مفهوم اجتماعی به کار رفته است حال آن که متخصصان سایر زمینه‌ها، به ویژه علوم سیاسی، مدیریت، انسان‌شناسان، نظامیان و حتی مذهب‌یون در به کارگیری آن، منظور دیگری را دنبال می‌کنند؛ به طوری که می‌توان در این میان برای روحیه، دامنه‌ای از مفاهیم مختلف از یک حالت عاطفی موقت گرفته تا مفهومی معادل شخصیت، استنباط کرد.

با این وصف، می‌توان برای توصیف این واژه به نقل از لغت نامه دهخدا، آن را «مجموعه کیفیات نفسانی و حالت روانی یک فرد» در نظر گرفت یا بر اساس تعریف فرهنگ واژه‌های «معین» (۱۳۷۰)، آن را به معنای «خلق و خوی فرد، سرشت درونی، تلقی و نحوه برخورد با محیط» در نظر گرفت.

فرهنگ لغات انگلیسی «کولینس»^۲ (۱۹۸۶) نیز این پدیده را «میزان اطمینان روانی و روحی یک فرد یا گروه، روح خوش بینی» تعریف کرده است.

از میان منابع فارسی مرتبط با موضوع، «مهر آسا» (۱۳۵۲) روحیه را مجموعه‌ای

1. Pfifner

2. Collins

از میان منابع فارسی مرتبط با موضوع، «مهر آسا» (۱۳۵۲) روحیه را مجموعه‌ای از طرز فکر، احساسات و عواطف انسانی می‌داند و «پرهیزکار» (۱۳۵۷) با رویکردی سازمانی، آن را حالات هاله‌ای از احساسات و عقایدی می‌داند که کارکنان در محیط کار به وسیله آن، واکنش‌های رفتاری خود را مشخص می‌کنند.

از میان منابع روان‌شناسی نظامی نیز «راج نارایان»^۱ (۱۹۹۰) با اذعان به همپوشی و تداخل مفهوم روحیه با انگیزش، روحیه را با نگرش فردی یا گروهی، از لحاظ اطمینان و پشتکار و جانبداری از عقاید، توانایی گروهی از افراد برای تعقیب یک هدف مشترک، پایداری گروه در مقابل انحلال و ظرفیت باقی ماندن در یک شغل با اراده و رغبت، به ویژه در کاری طولانی و طاقت فرسا مترادف می‌داند. به نظر وی، روحیه در مفهوم فردی، به معنای شرایط رضایت بخش بدنی و هیجانی است که فرد را قادر می‌سازد تا با امیدواری و به طور مؤثر، به فعالیت در زندگی بپردازد؛ در حالی که روحیه در مفهوم گروهی، به شرایطی اشاره دارد که در آن اهداف گروهی ثابت و روشنی وجود دارد و اعضای گروه، این اهداف را مهم دانسته و آنها را در راستای اهداف شخصی خود احساس می‌کنند، و در این شرایط، نوعی یکپارچگی و روح همکاری بر اعضای گروه حاکم است.

«گال» و «منگلسدورف»^۲ (۱۹۹۳) به استناد نظامنامه فرماندهی افسران ارشد ارتش امریکا، روحیه را یک حالت ذهنی هیجانی و روحی شخص تعریف می‌کنند و آن را وضعیتی می‌دانند که فرد چگونه احساس خوشحالی، شادکامی، امیدواری، اعتماد به نفس، عزت نفس، ارزشمندی، غمگین، بی رغبتی یا افسردگی می‌کند.

«مونسون»^۳ (۱۹۲۱) که شاخه روحیه را در ستاد کل ارتش امریکا در خلال جنگ اول جهانی سازماندهی کرد، روحیه را به شکل زیر تعریف کرده است: «عزم را جزم کردن برای نیل به هدفی که فرد برای آن آموزش دیده یا وجود گروه مبتنی بر آن است».

از میان تعاریف دیگر مطرح شده در زمینه روحیه مانند بلچین^۴ (۱۹۹۵) فیلد مارشال مونتگومری^۵ (۱۹۸۰) بارتون^۶ (۱۹۸۸) مانینگ^۷ (۱۹۸۷) و بن شالیت^۸ (۱۷۱۸)

1. Rajnarayan

3. Munson

5. Montgomery

7. Manning

2. Gall and Manglosdraf

4. Belchin

6. Bartone

8. Shalit.B

برخوردار است. وی با رویکردی فرهنگ شناختی به روحیه، آن را مهم‌ترین عامل استثنایی در جنگ می‌داند و به شکلی روحیه را تعریف می‌کند.

نگرش حاکی از اطمینان، تصمیم، اراده، از خود گذشتگی و جرأت یک فرد نسبت به تکالیف و وظایفی که به وسیله گروه (گروهی که فرد جزئی از آن است) خواسته می‌شود یا از او انتظار می‌رود با مبتنی بر عواملی همچون مباحثات و افتخار در پیشبرد اهداف گروه، ایمان به رهبری و پیروزی نهایی، حسن مشارکت مفید در کارهای گروه و فداکاری و وفاداری نسبت به اعضای آن است.

با مراجعه به تعاریف فوق و سایر منابع، می‌توان شاخصه‌های روحیه را نیز احصا کرد و ویژگی‌هایی مانند کارآمدی سطح بالا و با ثبات، انجام مشتاقانه تکالیف خود و تمایل به مشارکت در وظایف سایر اعضای گروه، ایمان به هدف، مأموریت، اعتقاد به آموزش‌ها، اطمینان مثبت به ابزار، فرماندهان و افتخار به عضویت گروه و پیشبرد اهداف، نشاط، اعتماد به نفس، وفاداری و فداکاری را به عنوان معرف روحیه برشمارد.

روحیه اسلامی - انقلابی بسیجی

همان‌طور که قبلاً اشاره شد، دستیابی به تعریفی نسبتاً جامع و مانع از پدیده روحیه، کاری تقریباً غیرممکن است؛ اما از میان تعاریف موجود، می‌توان تعریف ارائه شده اخیر (بانیز) را به عنوان تعریفی نسبتاً مقبول در نظر گرفت. بر این اساس، می‌توان روحیه را حالتی روانی - شناختی در نظر گرفت که مبتنی بر آمادگی و توان فرد برای اقدام در زمینه خاص است. برای روحیه اسلامی - انقلابی بسیجیان، می‌توان پیشینه‌ای به قدمت تاریخ اسلام محسوب کرد و به استناد بررسی‌های به عمل آمده (مراجعه کنید به شریفی ۱۳۸۱) می‌توان در آیات و روایات بسیاری، از جمله سوره مؤمنون، آیات اول تا نهم، سوره فرقان آیات ۶۳ به بعد، سوره حشر آیه ۹، سوره تغابن آیه ۱۶، سوره یوسف آیه ۱۱ و خطبه معروف «همام» در نهج البلاغه در وصف پرهیزکاران و مؤمنان، در ارتباط با تربیت یافتگان فرهنگ اسلام ناب محمدی (ص) اشاره کرد. لیکن با مرور ادبیات انقلاب اسلامی ملت ایران، به نظر می‌رسد این پدیده از برکات انقلاب اسلامی به رهبری حضرت امام (ره) است و تحت تأثیر فرهنگ و تفکر بسیجی، در شکل منحصر به فردی، در بسیجیان دوران دفاع مقدس تجلی یافت. لذا برای بررسی مفهوم این اصطلاح نیز با وجود برخی منابع دیگر (م.ک به

شریفی (۱۳۸۱) ضروری است از بیانات الگویی بسیجیان حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری استفاده کرد.

بررسی بیانات حضرت امام (ره) نشان می‌دهد که آن بزرگوار به کرات بر اهمیت و کارکرد این روحیه تأکید داشته‌اند و از آن به عنوان یک تحول روحی یاد می‌کنند که ارزش و اهمیتش فراتر از اصل انقلاب است و ضامن بقای انقلاب نیز محسوب می‌شود.

از میان بیانات آن بزرگوار در تعریف روحیه بسیجی و شاخصه‌های آن، می‌توان به فرمایشات زیر اشاره کرد: «این تحولی که شما را برای رسیدن به آمال مشتاق کرد، خون بدهید. این تحول انسانی که شما برای برادرانتان حاضرید جان بدهید و حاضرید مال بدهید و حاضرید وقت صرف کنید، این تحول مهم بود. این تحول، بالاتر از اصل مبارزه بود... این تحول روحی، این تحول انسانی، این تحولی که اساس پیروزی شما بود، این تحول را حفظ کنید تا پیروز شوید.» (۴/خرداد/۵۸) «... با چه بیان و قلم از جوانان که با عشق خداوند و شوق لقاءالله در سبقت در دفاع از حق در اسلام عزیز، سر از پای نمی‌شناسند و تنها سرمایه بزرگ خود را که جان است، فدای هدف مقدسی می‌کنند که انبیا و اولیای بزرگ خدا همچون سید مظلومان و سرور فداکاران نمودند و ندای «هیئات منالذله» آن بزرگ مرد تاریخ را قول و عمل خود در سراسر کشور، بلکه جهان سر می‌دهند، می‌توان تجلیل نمود و با کدام قلم و بیان می‌توان از عزیزانی که سنگرهای جنگ را به محراب مسجد و معراج الی الله تبدیل کردند ثنا کرد. گیرم که قلم‌فرسایان هنرمند بتوانند میدان‌های شجاعت و دلاوری آنان و قدرت و جسارت فوق العاده آنها را در زیر آتش مسلسل‌ها و توپ‌ها و تانک‌ها ترسیم نمایند و... لکن آن بُعد الهی و عرفانی و آن جلوه ربانی که جان‌ها را به سوی خود پرواز می‌دهد و آن قلب‌های ذوب شده در تجلیات الهی را با چه قلم و چه هنر و چه بیانی می‌توان ترسیم کرد. راستی این غریبان و شرقیان و غرب زدگان و شرق زدگان و ملی گرایان، این فداکاریهای‌ها را با این بُعد معنوی و روح عرفانی و عشق الهی، با چه چیزی توجیه و تحلیل می‌کنند؟ این‌جا عمل و جسارت مطرح نیست، انگیزه و روح جهت لدی الربی آن مطرح است. عشق به محبوب حقیقی که همه چیز را محو می‌کند و هر انگیزه‌های غیر از عشق به او را می‌سوزاند، مطرح است.» (۲۲/ بهمن/۶۲)

در بررسی دیدگاه‌های مقام معظم رهبری نیز بیانات متعدّد و ارزشمندی در وصف روحیه بسیجی و اهمیت و شاخصه‌های آن وجود دارد که فرمایشات ذیل گزیده‌ای از آنهاست. «... بسیج یعنی آن مجموعه‌ای از مردم - اعم از جوانان مشغول به تحصیل یا مشغول به کار موظف اداری، یا مشغول به کشاورزی و کارگری یا مشغول به مشاغل آزاد دیگر، که با ایمان عمیق توأم با عواطف و احساسات پاک و صادقانه خود، حاضرند همه توانشان را در خدمت اهداف نظام و انقلاب و منافع ملت به کار برند. اگر ما بخواهیم از اول پیروزی انقلاب تاکنون در میان عوامل انسانی، به دنبال مؤثرترین عامل بگردیم، عامل بسیج را پیدا می‌کنیم. معنا و مفهوم و حقیقت بسیج، جز این چیز دیگری نیست؛ یک انسان به خاطر بصیرت و روشن بینی خود، که با روح گذشت و فداکاری همراه است، آسایش و راحتی خود و کسب امتیازهای شخصی را در درجه بعد قرار می‌دهد؛ اما منافع ملت و کشور و سربلندی مردم و پیشرفت انقلاب و آبرومندی نظام را بزرگترین هدف خود می‌کند. این چیز بسیار بزرگ و با اهمیتی است. در جنگ هم همین روحیه بسیجی بود که توانست برای کشور، افتخار به بار آورد. هر جا این روحیه بسیجی وارد شد، گره‌ها را باز کرد و بسیج یعنی پیشگام و پیشقراول در همه میدان‌های مورد نیاز کشور و نظام اسلامی. هر جا حضور شجاعانه و فداکارانه و مخلصانه ضرورت پیدا کند، بسیج در خط مقدم قرار می‌گیرد...» (۱۲/ اردیبهشت ۸۰) «... من در یک جمله عرض کنم، عزیزان من، تا وقتی این روحیه بسیجی، یعنی همین آمادگی برای پیشگامی و پیشقدمی در میدان‌های خطر، در میدان‌های مجاهدت و در میدان‌هایی که احتیاج دارد انسان مقداری گذشت بکند، در شماها و در هزاران هزار جوان، زن، مرد و غیر جوان در سرتاسر کشور وجود دارد امریکا نسبت به انقلاب، هیچ غلطی نمی‌تواند بکند...» (۶/ مرداد ۱۳۷۹)

همان طور که ملاحظه شد، طبق دیدگاه‌های حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری، روحیه اسلامی - انقلابی بسیجی، فراتر از یک حالت عاطفی، محدود، سطحی و گذرا است و در برگیرنده یک تحوّل نفسانی و انسانی، و معرف و ویژگی‌هایی عمیق، بی نظیر، پایدار و تعیین‌کننده‌ای است که در بسیجیان، یعنی افرادی که در معرض این فرهنگ و تفکر قرار گرفته‌اند، تجلی کرده و آنان را متمایز می‌سازد.

با این توصیف، برای شناخت دقیق‌تر ویژگی‌های شاخص و معرف روحیه بسیجی، ضروری است به نظم و منطق حاکم بر این ویژگی‌ها، تقدّم و تأخّر آنها، و ملاک یا

ملاک‌های مضمون روحیهٔ بسیجی دست یافت تا از این رهگذر، امکان حفظ، ارتقا، و توسعهٔ این روحیه در آحاد اجتماع فراهم شود. این مهم، موضوع بخشی از پژوهشی است (شریفی ۱۳۸۱) که در این جا با ذکر توضیحات روش شناختی، نتایج آن تحت عنوان شاخصه‌های روحیه اسلامی - انقلابی بسیجی ارائه می‌شود.

روش پژوهش

بر اساس طرح کلی پژوهش مورد نظر، در فاز اول به منظور دستیابی به تعریفی روشن و مورد قبول از روحیه اسلامی - انقلابی بسیجی و تبیین شاخصه‌های آن، ضمن بررسی ادبیات موضوع از ابعاد مختلف، از روش‌های مصاحبه و پرسشنامه در جمع‌آوری دیدگاه‌های افراد صاحب‌نظر و بسیجیان استفاده شد تا از این طریق، تعریف و شاخصه‌های معرف روحیه اسلامی - انقلابی بسیجیان احصا شود و بر همین اساس، مدل منطقی برای تبیین آن به دست آید.

بر این اساس، در این بررسی، علاوه بر مرور ادبیات نظری موضوع (هم از ابعاد علمی به واسطهٔ بررسی منابع نظامی و غیر نظامی و هم از ابعاد فرهنگ شناختی به واسطهٔ بررسی دیدگاه‌های حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری، بررسی آیات و روایات، و برخی آثار شهدا و ادبیات دفاع مقدس و...) با بیش از بیست صاحب نظر مصاحبه‌های طولانی صورت گرفت و از سوی دیگر، دیدگاه‌های تعدادی از بسیجیان از طریق مصاحبه و اجرای پرسشنامه‌های باز و بسته در خصوص موضوع، با استفاده از روش‌های مستقیم و فراقکن، بررسی شد و در نهایت این اطلاعات، مورد بررسی‌های کارشناسی قرار گرفت و برای تبیین آن به پشتوانهٔ اطلاعات موجود، یک مدل نظری تدوین شد که در بخش نتایج این مدل مطرح می‌شود.

نتایج پژوهش

با توجه به توضیحات ارائه شده در بخش روش و بر اساس نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل اطلاعات موجود در تعریف روحیهٔ بسیجی و شاخصه‌های آن به استناد منابع مورد بررسی، به ویژه دیدگاه‌های حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری، و نتایج حاصل از بررسی دیدگاه‌های صاحب‌نظران و بسیجیان در مصاحبه‌ها و پرسشنامه‌های به اجرا در آمده، می‌توان شاخصه‌های اصلی و معرف روحیهٔ بسیجی و صفات وابسته به آنها را

طبق جدول شماره (۱) از دو زاویه و مبتنی بر دو رویکرد علمی مورد توجه قرار داد. بر این اساس از یک سو می‌توان با رویکردی کل نگر و بویژه مطابق با دیدگاه‌های حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری به شاخصه‌های کلان و بنیادی برای معرفی روحیه اسلامی - انقلابی بسیجیان استناد نمود و از سوی دیگر با رویکردی جزء نگر و مشابه رویکرد صفات (از جمله رویکردهای مطرح در نظریه‌های شخصیت) به صفات جزئی و خرد در توصیف ویژگی‌های معرفت روحیه بسیجی استناد جست و یا طبق یک رویکرد همه جانبه نگر با تلفیق دو رویکرد فوق الذکر به ادغام شاخصه‌های مرتبط با آنها دست زد که البته نیل به شیوه اخیر مستلزم تأمین هماهنگی لازم و منطقی میان شاخصه‌های حاصل از تلفیق مورد نظر می‌باشد.

در این بررسی به منظور تشخیص میزان هماهنگی دو دسته شاخصه و معرفت فوق الذکر بررسی‌های منطقی در نحوه برقراری ارتباط میان این دو دسته معرفه و صفات صورت گرفت و همان طور که در جدول (۱) ملاحظه می‌شود خوشبختانه امکان برقراری ارتباط منطقی میان این دو دسته صفات فراهم می‌شود.

بر این اساس همان طوری که مدل مذکور نشان می‌دهد، در افراد تحت تأثیر فرهنگ و تفکر بسیجی، یک حالت روحی و روانی به وجود می‌آید که می‌توان آن را «روحیه بسیجی» نامید و این حالت به تعبیر مقام معظم رهبری، به معنای آمادگی برای پیشگامی و پیشقدمی در میدان‌های خطر و مجاهدت در جهت حفظ نظام، کشور و دیگران است.

در انتخاب مشخصه‌های از خود گذشتگی، اخلاص و شجاعت به عنوان شاخصه‌های اصلی و معرفت روحیه بسیجی، علاوه بر حمایت و تأکید منابع مورد بررسی، به ویژه دیدگاه‌های حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری و افراد مورد نظر دیگر، به جنبه‌های روش پژوهی و منطقی در این خصوص توجه شده است؛ به طوری که متناسب با تقسیم ابعاد روان شناختی انسان در الزامات ابعاد نگرش‌ها، می‌توان سه بُعد رفتاری، شناختی و عاطفی برای انسان تصور کرد، و در توصیف روحیه بسیجی نیز با این تقسیم بندی، می‌توان به ویژگی اصلی و معرفت برای هر بُعد در نظر گرفت؛ به طوری که فداکاری و از خود گذشتگی، می‌تواند معرفت بُعد رفتاری بسیجی محسوب شود؛ در حالی که اخلاص او، معرفت بُعد شناختی و اعتقادی او است و در نهایت، در بُعد عاطفی می‌توان شجاعت روحی را که از یک سو لازمه فداکاری است و از سوی دیگر، متأثر از میزان اخلاص فرد است، در نظر گرفت. بر این اساس، طبق مدل

مذکور، برای هر یک از شاخصه‌های فوق، می‌توان صفات همبسته و مرتبطی را مطرح کرد که به نوعی به هر یک از این سه شاخصه مرتبط‌اند و به نوعی با آن شاخصه همبستگی دارند.

بررسی و تحلیل اطلاعات موجود در روحیه بسیجی، نشان می‌دهد که مدل مذکور هم با دیدگاه‌های کل نگر و کلان حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری مطابقت دارد و هم صفات خرد و وابسته به ویژگی‌های اصلی و بالاتر را در فراوانی بالا توسط مصاحبه شونده‌گان و پاسخ دهندگان به پرسشنامه‌های تحقیق مطرح شده است که در جدول (۱) آمده است و به آنها نظم می‌بخشد.

در جدول شماره (۱) می‌توان صفات و شاخصه‌های مطرح شده توسط مصاحبه شونده‌گان و مندرج در پرسشنامه‌های پژوهش را ملاحظه کرد. صفات فوق در دو ستون شامل موارد خام و ستون موارد منظم با حذف موارد تکراری تنظیم شده است و در مدل شماره (۱) طبق نظم و منطبق مطرح شده و هر یک متناسب با اهمیت خود، وابسته و همبسته به یکی از سه شاخصه اصلی مطرح شده است و مورد تأیید حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری هستند، لذا به عنوان صفات و ویژگی‌های همبسته با این شاخصه‌ها تقسیم بندی شدند.

در توضیح نحوه پیوند و تنظیم رابطه منطقی میان فهرست بلند مطرح در جدول (۱) مانند شاخصه کلان فداکاری، اخلاص و شجاعت توجه به این نکات ضروری است. همان طوری که در تبیین جایگاه و اهمیت ایثار، از خود گذشتگی و فداکاری عنوان گردید، این ویژگی از مشخصه‌های اساسی انسان رشد یافته تلقی می‌شود بر اساس ادبیات نظری موجود، انسان در گذر از مراحل رشد و در مسیر حرکت از حالت خود محوری و تمرکز بر خود به سمت منابع و مراجع بیرونی گرایش و توجه می‌یابد و بتدریج از عشق و توجه همه جانبه به خود متوجه مادر، اطرافیان و محیط اجتماعی می‌گردد و به ویژه تحت تأثیر تغییرات فیزیولوژیک و شناختی مرحله نو جوانی (بلوغ جسمانی و روانی) و رسش مغزی و ذهنی، با توانمندی جدیدی بنام تفکر انتزاعی و صوری، مشروط به انگیزش کافی، می‌تواند فراتر از محیط فیزیکی و فارغ از مشوق‌ها و بازدارنده‌های محیط اجتماعی با اختیار به امور انتزاعی و ارزشی همچون مردم دوستی، عشق به کشور و وطن، تعلق به گرایش‌های سیاسی و نظام‌های سیاسی، مسائل بیشتری و به ویژه امور ارزشی و مذهبی و نهایتاً خداوند فکر کند و متناسب با سطح رشد یافتگی نسبت به این مقوله‌ها از خود فداکاری نشان دهد.

جدول شماره (۱): فهرست صفات و شاخصه‌های روحیه بسیجی از دیدگاه افراد مورد بررسی

فهرست منظم و نهایی صفات

- از خود گذشتگی:
- گذر از منافع خود
- حامی دیگران
- رفتار بزرگووارانه
- پر کار و با نشاط
- مدافع نظام
- مردمی و جمع گرا
- عشق به اهل بیت علیهم‌السلام
- مطیع رهبری
- عدم تمایل به دنیا
- اخلاص:
- حق گرا و عدالتجو
- کم توقع
- افتخار به بسیجی بودن
- آزاد منشی
- تواضع و فروتنی
- صداقت
- بی ادعا و بی ریا
- معنویت و شور و حال عارفانه
- سازش ناپذیری
- عدم تمایل به قدرت و ریاست
- شجاعت و رشادت:
- شجاع و خطر پذیر
- شهادت طلب
- آماده جهاد
- استوار و مقاوم در سختی‌ها
- صراحت گفتار
- غیرت انقلابی

فهرست خام صفات و شاخصه‌ها

- اطاعت پذیری از ولایت امر
- ایثارگری
- شجاعت و شهامت
- صبر و تحمل در سختی‌ها
- حضور در صحنه
- تقید به انجام فرائض دینی
- شهادت طلب
- بی اعتنا به دنیا
- ساده زیست
- با تقوا
- آماده انجام مأموریت
- صداقت
- پایدار و ثابت قدم
- مسؤولیت پذیر و متمهد
- دوستدار مردم
- گشاده روی
- منظم و منضبط
- پر تلاش و پر کار
- پر شور و با نشاط
- جمع گرا و پرهیز از انزوا
- ساده عمل کردن
- بی ادعا
- اخلاص
- حریت و آزادگی
- عشق و آزادگی
- عشق به اهل بیت علیهم‌السلام
- با پشتکار و ساعی
- افتخار به بسیجی بودن
- اعتدال
- جوانمرد
- ظلم ستیزی
- سریع عمل کردن
- کم توقع
- با صفا
- تعلق و عرق سازمانی
- قناعت و ساده زیستی
- تواضع و فروتنی

- گذر از منافع خود (فداکاری) *
- حامی دیگران *
- رفار بزرگوارانته *
- پرکار، با نشاط *
- مدافع نظام *
- مردمی و جمع گرا *
- عشق به اهل بیت علیهم السلام *
- مطیع رهبری *
- عدم تمایل به دنیا *
- آماده جهاد *

- حق گرا و عدالتجو *
- اعتدال چو *
- کم توقع *
- افتخار به پیغمبری بودن *
- آزاد منشی *
- تواضع و فروتنی *
- صداقت *
- بی ادعا و بی ریا *
- معنویت و شور و حال عارفانه *
- سازش ناپذیر *
- عدم تمایل به قدرت و ریاست *

- شجاع و خطر پذیر *
- شهادت طلب *
- آماده جهاد *
- استوار و مقاوم در سختیها *
- صراحت گفتار *
- غیرت انقلابی *

از خود گذشتگی

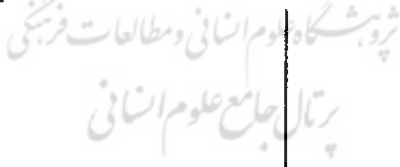
اخلاص

شجاعت و رشادت

روشن بینی، شجاعت، وفاداری

روحیه بسیجی
آمادگی برای
پیشگامی در
میدانهای خطر و
مجاهدت در
جهت حفظ منافع
نظام

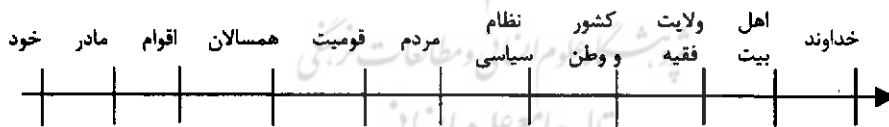
نمودار (۱) شاخصه‌های اصلی و معرف روحیه بسیجی

علی رغم آن که در مباحث کلاسیک مورد استناد، عالی‌ترین سطح رشد یافتگی را در جهانی فکر کردن، دلسوزی برای انسان‌ها فارغ از مرزها و قومیت‌ها و یا به عبارتی بهتر تمایل فرد به فداکاری نسبت به انسان‌ها محسوب می‌شود لیکن با اتکاء به فرهنگ اسلام ناب محمدی که منشاء فرهنگ و روحیه بسیجی می‌شود می‌توان فراتر از این حد انسانگرایی اندیشید و در طیف گرایی به امور ارزشی و مذهبی از عشق به اهل بیت و به تبع آن تبعیت از ولایت فقیه سخن گفت و در نهایتاً، عشق و حب واقعی به خداوند را مطرح ساخت.

بر این اساس افراد تحت تأثیر فرهنگ اسلام ناب محمدی (ص) و فرهنگ و تفکر بسیجی ملهم از آن، امکان و ظرفیت آن را پیدا می‌کنند که به میزان رشد و تکامل در این جهت و ظرفیت اکتسابی در جهت پرداختن به این امور گام بردارند و در این بستر رشد، فراتر از حوزه‌های انسانگرایان (وطن - بشریت) به امور مذهبی به ویژه اهل بیت و نظام سیاسی مبتنی بر آن (ولایت فقیه) و نهایتاً عشق به خداوند و فداکاری در راه آنها بپردازند.

با چنین استدلالی طبیعی است که انسان در مواجهه با منبع عشق و محبوب خود، متناسب با میزان و شدت عشق به آن حاضر به فداکاری در جهت آن گردد و خود را فدای آن نماید.

بر این اساس می‌توان از میان صفات مطرح در فهرست صفات و شاخصه‌های مورد نظر افراد مورد بررسی، آن مواردی که با چنین مقوله‌ای سازگار است در ردیف ایشار و فداکاری محسوب نمود. در این صورت باید صفات گذر از منافع خود، حامی دیگران بودن، رفتار بزرگووارانه، پر کار و پر نشاط، مدافع نظام، مردمی و جمع گرا، عشق به اهل بیت، مطیع رهبری را از مقوله‌های فداکاری و در ردیف شاخصه ایشار و فداکاری تلقی نمود زیرا فداکاری و ایشار فرد با محوریت عشق به این موارد می‌تواند اتفاق بیافتد و در چنین حالی، حد کمال و نهایت عشق فرد که عشق به خداوند و ذات

اقدس الهی است می‌تواند منشاء عالی‌ترین رفتارهای فداکارانه برای خدا، جلب محبت اهل بیت، پاسداری از نظام اسلامی حفاظت از کشور اسلامی، فداکاری برای مصالح مردم و هموعان و محبت و احسان به اقوام و بستگان و ... تلقی گردد.

در تبیین ارتباط برخی صفات مطرح شده از سوی افراد مورد بررسی با شاخصه اخلاص نیز باید اشاره نمود که اخلاص از مقوله «چرایی و برایی» رفتار و گرایش‌های افراد محسوب می‌گردد و معرف عالی‌ترین مشوق انگیزش رفتار بسیجی یعنی جلب رضای خداوند و قرب به ذات احدیت می‌باشد. بر این اساس می‌توان انتظار داشت که صفات انگیزش متناسب با این درجه از کمال که همان بریدن و آزاد شدن از همه تعلقات دنیوی است را باید مد نظر و توجه قرار داد و لذا باید صفاتی از این دست را از فهرست فوق‌الذکر در ردیف اخلاص جای داد. بدین منظور صفات حق‌گرا و عدالتجو، اعتدال‌جو، کم‌توقع، افتخار به بسیجی بودن، آزاد منشی، تواضع و فروتنی، صداقت، بی‌ادعا و بی‌ریا، معنویت و شور و حال عارفانه، سازش‌ناپذیر و عدم تمایل به دنیا، قدرت و ریاست را که تنها با عشق به خداوند و اهل بیت و تأثیر‌پذیری از فرهنگ و تربیت اسلام ناب محمدی (ص) در افراد تحقق می‌یابد به‌طور منطقی در رسته شاخصه اخلاص محسوب می‌گردد.

نهایتاً در توجیه و تبیین ارتباط صفات باقی‌مانده از فهرست مورد نظر با آخرین شاخصه یعنی شجاعت نیز می‌توان گفت وجود سطحی از دو دسته صفات فوق‌الذکر از شاخصه‌های فداکاری و اخلاص منجر به ایجاد حالات عاطفی و هیجانی بی‌نظیر و ارزشمندی در افراد می‌شود که ویژگی بارز آن شجاعت بدنی و روانی در حالات رفتاری و گفتاری فرد است و لذا تحت تأثیر گرایش به فداکاری با درجه‌ای از اخلاص، سطحی از این حالت با مصادیق و صفات مطرح در فهرست مذکور شامل شجاعت و خطر‌پذیری، نهراسیدن از مرگ و در طلب شهادت بودن، آماده‌جهاد، صبر و تحمل سختی‌ها و غیرت انقلابی در افراد بوجود می‌آید و ضروری است این صفات را از موارد مشمول آخرین شاخصه یعنی شجاعت و رشادت تلقی کرد.

همان‌طوری که جدول شماره (۲) نشان می‌دهد و طبق نتایج بررسی میدانی انجام گرفته در پژوهش شریفی (۱۳۸۱)، بسیجیان نمونه کشور در سه شاخصه از خود گذشتگی و ایثار نسبت به سایر شاخصه‌های روحیه بسیجی، نمره‌های بیشتری به دست آورده‌اند. این افراد در سایر شاخصه‌ها، به ترتیب شامل شاخصه شجاعت و پس

از آن، شاخصه اخلاص، اما در مراتب بعد از ایثار و از خود گذشتگی نمره‌های نسبتاً بالا به دست آورده‌اند.

جدول شماره (۲): میزان روحیه بسیجی در بسیجیان، به تفکیک شاخصه‌های مورد بررسی

شاخصه‌های آماری	شاخصه‌های روحیه	
	فداکاری	شجاعت اخلاص
میانگین	۵۱/۲۰	۴۲/۵۱
انحراف معیار	۵/۸	۸/۹

بحث و نتیجه‌گیری

در تبیین و بحث نتایج ارائه شده در زمینه شاخصه‌های روحیه بسیجی، ضروری است ضمن بهره‌گیری از مباحث نظری مرتبط با موضوع، به این نکات توجه نمود. اولین نکته مطرح در این زمینه، یادآوری ویژگی ابهام و پیچیدگی مفهومی این پدیده است. همان طوری که در بررسی ادبیات موضوع اشاره شد، متناسب با دیدگاه‌های مختلف و مطرح در زمینه روحیه، مانند رویکردهای نظامی، سازمانی، پزشکی، اجتماعی، سیاسی و... می‌توان تعاریف مختلف و متنوعی در توصیف و تعریف روحیه ملاحظه کرد، لذا از آن جایی که اولین گام در بررسی هر پدیده در تعریف و تحدید موضوع آن است، برای بررسی موضوع روحیه، در اولین گام، با مشکل در تعریف آن مواجه می‌شویم و از آن جایی که این گام اساسی، پیشنیاز مراحل بعدی در هر تحقیق برای نیل به امکان توصیف، تبیین، پیش بینی و کنترل پدیده مورد بررسی محسوب می‌شود، تحقق این مهم، نه تنها نقش تعیین کننده‌ای در روند تحقیق در زمینه روحیه محسوب می‌گردد، بلکه ارائه تعریفی مقبول از پدیده روحیه بسیجی، با رعایت معیارهای علمی و ارزشی مرتبط با آن، می‌تواند در زمینه فهم و درک مشترک این پدیده ارزشمند و ترویج آن در سطح جامعه، مؤثر واقع شود.

نکته حائز اهمیت دیگر در تعریف و تحدید حوزه مورد بررسی، آن است که در پی ارائه یک تعریف نظری مقبول از پدیده روحیه بسیجی ضروری است آن را توسعه

و گسترش داد، و از آنجایی که پدیده مورد بررسی از مقوله مفاهیم نظری مجرد و غیر قابل مشاهده محسوب می‌شود، ادراک آن نیازمند توضیح است و نیز از طریق بیان ویژگی‌های عناصر یا نحوه ترکیب آنها می‌تسر می‌شود (برای مطالعه بیشتر، مراجعه کنید به دلاور، ۱۳۸۰). بدین منظور، دومین گام اساسی پژوهش حاضر، در پی بررسی‌های کارشناسی و میدانی، با ارائه شاخص‌های معرفت‌روحیه بسیجی برداشته شد و امکان فهم بهتر پدیده پیچیده، نظری و کاملاً ارزشی روحیه بسیجی و مصادیق آن، فراهم گردید.

به رغم تعریف و شاخصه‌های به کار رفته در تعمیق مفهوم روحیه بسیجی، عناصر آن به واسطه مراجعه مستقیم به منابع دست اول، تا حدی ارزشی به نظر می‌رسد؛ لیکن بررسی کارشناسی دیدگاه‌های نظری موجود در منابع علمی دست دوم و تحلیل تطبیقی شاخصه‌های معرفت‌روحیه بسیجی با آن دیدگاه‌ها در بررسی ادبیات موضوع، نشان داد که این مفاهیم و مصادیق به ظاهر ارزشی، از اعتبار علمی کافی و وافی برای تعریف روحیه بسیجی برخوردارند و برای معرفی این پدیده فرهنگی و ارزشی، نیازی به مفاهیم و دیدگاه‌های عاریتی نیست. به عبارتی، تعریف مورد استفاده و شاخصه‌های ارائه شده خودی، از کفایت علمی و عملی لازم برخوردارند.

از نکات حائز اهمیت دیگر در ارائه شاخصه‌های روحیه بسیجی، آن است که با توجه به ویژگی‌های رویکرد مورد استفاده در این بررسی (رویکرد صفات)، بدون تعرض به مباحث نظری در زمینه مبانی ارزشی مرتبط با پیدایش روحیه بسیجی و ارتباط ساختاری آن با مفروضات مطرح در شاکله انسان از دیدگاه اسلام، به ویژگی‌های مشترک افراد واجد روحیه بسیجی و وجود تمایز آنها از افراد فاقد این روحیه، پرداخته است. لذا در عین آن که همچنان برای بحث و بررسی‌های لازم در زمینه مبانی نظری و ارزشی موضوع فراهم است، با ارائه مصادیق مفهومی و شاخصه‌های روحیه بسیجی، امکان توصیف، تبیین، پیش بینی و کنترل آن فراهم شد و امید می‌رود دستیابی به نتایج مطلوب در مباحث نظری و ارزشی موضوع، توفیق در زمینه‌های فوق را قوت بخشد.

در تعیین شاخصه‌های اصلی و معرفت‌روحیه بسیجی، به لحاظ ضرورت‌های کاربردی و رعایت اصل اقتصاد در بررسی پدیده‌ها، سعی شد تا مهمترین شاخصه‌ها از میان فهرست طولانی شاخصه‌ها و مصادیق مطرح در تعریف روحیه بسیجی احصا شود و

بر همین اساس، صفات متمایز روحیه بسیجی شامل ایثار و فداکاری (برای نظام، کشور و مردم)، اخلاص، و در نهایت شجاعت و رشادت، و استعداد‌های نظری و در پی مطالعات زمینه‌یابی بدست آمد.

یکی از دلایل عمده انتخاب شاخصه‌های فوق به عنوان شاخصه‌های اصلی و معرف روحیه بسیجی، وجود تناسب نظری و فرهنگ شناختی شاخصه‌های مذکور با ویژگی‌های مطرح در ادبیات موضوع مندرج در منابع علمی و ادبیات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس است.

بر این اساس، این شاخصه‌ها با تعاریف مقبول و مطرح در ادبیات عام روحیه مانند تعریف «بانیز» که با رویکردی فرهنگی شناختی ارائه شد، به خوبی سازگار است؛ به طوری که در آن تعریف، روحیه نگرش حاکی از اطمینان، تصمیم، اراده، از خود گذشتگی و جرأت یک فرد نسبت به تکالیف و وظایفی که به وسیله گروه (گروهی که فرد جزئی از آن است) خواسته می‌شود یا انتظار می‌رود، که مبتنی بر عواملی همچون مباحثات و افتخار در پیشبرد اهداف گروه، ایمان به رهبری و پیروزی نهایی، حسن مشارکت مفید در کارهای گروه و فداکاری و وفاداری نسبت به اعضای گروه معرفی شد.

چنین استنباطی از روحیه و شاخصه‌های آن با دیدگاه‌های حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری، که روحیه بسیجی را فراتر از یک حالت گذار و سطحی یا عاطفی می‌دانند و آن را در برگیرنده یک تحول نفسانی و انسانی قلمداد می‌کنند، به خوبی سازگار است؛ به نحوی که می‌توان این تطابق را به خوبی در بخشی از فرمایشات مقام معظم رهبری در تعریف روحیه بسیجی ملاحظه کرد، که می‌فرمایند: «روحیه بسیجی، یعنی همین آمادگی برای پیشگامی و پیشقدمی در میدان‌های خطر، در میدان‌های مجاهدت، در میدان‌هایی که احتیاج دارد انسان مقداری گذشت بکند، بسیج یعنی پیشگام و پیشقراول در همه میدان‌های مورد نیاز کشور و نظام اسلامی؛ هر جا حضور شجاعانه، فداکارانه و مخلصانه ضرورت پیدا کند، بسیج در خط مقدم قرار می‌گیرد.»

بر این اساس، هر چند پدیده روحیه بسیجی به واسطه ویژگی‌های استثنایی آن، از موارد مشابه متمایز محسوب می‌شود اما، از بُعد نظری و علمی، این پدیده، کاملاً

ارزشی و فرهنگ شناختی، با معیارها و زبان علمی قابل تبیین است و مشخصه‌های انتخابی برای معرفی آن، از پشتوانه نظری کافی برخوردارند.

هر چند در این مطالعه، به ادبیات موضوع و بررسی زمینه‌یابی شاخصه‌های اصلی و معرف روحیه بسیجی، به فهرست طولانی و شاخصه‌ها اشاره شد، ولی تأیید بیشتر معمار انقلاب اسلامی، حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری، شاخصه‌های برشمرده شده در تعریف روحیه بسیجی، نشانگر دیدگاه کلان و کل نگر آن رهبران فرزانه است که به صورت منطقی و مستدل، حکیمانانه‌ترین شاخصه‌های اصلی را مشخص کرده‌اند.

طبق نتایج این پژوهش و در پی بررسی‌های نظری و تحلیل‌های آماری، ملاحظه شد که از میان شاخصه‌های سه گانه معرفی شده برای روحیه بسیجی، شاخصه ایثار و فداکاری نسبت به دو شاخصه دیگر، از اهمیت بیشتر و محوری برخوردار است؛ زیرا اولین و بارزترین مشخصه بسیجی واقعی، ایثار و از خودگذشتگی او برای اسلام و نظام اسلامی است و اگر از این مشخصه عدول شود، دیگر نمی‌توان آن فرد را «بسیجی» نامید؛ هر چند که او زاهد، صبور و شجاع باشد. از سوی دیگر، به نظر می‌رسد که دو ویژگی و شاخصه دیگر، یعنی شجاعت و اخلاص، قیده‌های حالت و شرایطی هستند که بر فصل فداکاری و ایثارگیری بسیجی ارزش می‌دهند و آن را درجه بندی می‌کنند. به عبارتی بهتر، ممکن است افراد بسیجی به اشکال مختلف، از خود ایثار و فداکاری نشان دهند؛ اما از حیث نظام انگیزشی از یکدیگر متفاوت باشند و درجه بندی آنان از یکدیگر متفاوت باشد. بر همین قیاس، به تبع میزان جسارت و شجاعت، افراد می‌توانند ایثار و فداکاری خود را به درجات واکنش‌های مختلفی ابراز کنند.

از سوی دیگر، طبق دیدگاه‌های انسانی و روان‌شناسی، ایثار و از خود گذشتگی، از ارزش محوری در طبقه بندی انسان‌ها و درجه بندی میزان رشد و تکامل آنان برخوردارند؛ زیرا طبق دیدگاه‌های مطرح در این زمینه، انسان در مسیر رشد، باید در جهت از خود به درآمدن و از خود گذشتگی گام بردارند. لذا به میزان از خود به درآمدن و مسلط شدن بر خود و از خود گذشتگی انسان‌ها، می‌توان از درجه کمال آنان گفتگو کرد و زمانی که این ویژگی با ویژگی‌های متمایز کننده اخلاص و شجاعت تلفیق شود، انسانی را به وجود می‌آورد که معادلات رفتارشناسی غرب و

استکبار، عاجز از درک آن خواهد بود و امکان پیش بینی و کنترل آن را از دست می‌دهد.

انتخاب شاخصه ایثار و فداکاری، به عنوان مهمترین معرف و شاخصه روحیه بسیجی از میان شاخصه‌های مطرح، با دیدگاه‌های حضرت امام (ره) و استراتژی خردمندانه مقام معظم رهبری در عمومیت بخشیدن به معیار بسیجی بودن، فارغ از ارتباط صنفی با سازمان بسیج و سپاه، به خوبی سازگار است؛ زیرا با چنین معیاری، سطح پوشش و فراگیری صفت بسیجی بودن، در سطح ملی گسترش می‌یابد و محدود به جمعیت خاصی نمی‌شود.

با به کارگیری چنین معیاری، هر کس که در جهت حفظ منافع نظام مقدس جمهوری اسلامی تلاش و فداکاری کند، فارغ از معیارهای محدود کننده سازمانی یا اعتقادی، می‌تواند بسیجی محسوب شود و روحیه بسیجی داشته باشد. اما عرصه رشد در این میدان، همچنان برای تجلی اخلاص و شجاعت باز خواهد بود و قطعاً کسانی که از ایمان و تقوای بیشتری برخوردار باشند، به درجات عالی‌تری از این صفات دست می‌یابند و سایر صفات برجسته شخصیتی، خلقی و رفتاری که در فهرست طولانی حاصل از بررسی ادبیات موضوع و زمینه‌یابی مقدماتی به آن اشاره شد، در آنها تجلی می‌کند.

یکی دیگر از نکات مهم در ارتباط با شاخصه‌های انتخاب شده سه گانه، امکان بحث و گفتگو از تجلیات تفکیکی و ترکیبی هر یک از سه شاخصه روحیه بسیجی در ابعاد فردی، سازمانی و اجتماعی است؛ به عبارتی بهتر، در پی کمی سازی معیارهای مربوط به سه شاخصه فداکاری، اخلاص و شجاعت، می‌توان تجلی این ویژگی‌ها را در سطوح مختلف فردی، سازمانی و اجتماعی جستجو و سطح عملکرد فرد را در هر یک از این سه سطح مشخص کرد. بر این اساس، چه بسا افرادی در سطح فردی، به خوبی واجد ویژگی‌های معرف روحیه بسیجی باشند، لیکن در سطح سازمانی یا اجتماعی، تمایلی به ابراز آن نشان ندهند؛ در حالی که این ویژگی‌ها در حد آیده‌آل، باید از سطح فردی به سطح سازمانی و لزوماً سطح اجتماعی تسری و تجلی یابد تا اهداف حاکم بر فرهنگ و تفکر بسیجی، حاصل شود.

در صورتی که بخواهیم جایگاه هر یک از سه شاخصه معرف روحیه بسیجی را در ساختار روانی انسان مشخص کنیم، می‌توان مطابق دیدگاه‌های نظری و مدل‌های

مطرح در روان شناسی، برای هر یک از سه شاخصه مذکور در سطح شناختی، عاطفی و رفتاری، جایگاهی ویژه اختصاص داد. بر این اساس، به نظر می‌رسد که از میان شاخصه مورد نظر، شاخصه ایثار و فداکاری، بیشتر از ماهیت رفتاری و قابل مشاهده برخوردار است و به اشکال مختلف تجلی می‌یابد و تنوع رفتاری آن، منبعت از دو سطح دیگر آن، یعنی سطوح عاطفی و شناختی نشأت گرفته است، و از میان شاخصه‌های دیگر، شاخصه شجاعت با بار عاطفی و هیجانی همراه خود، بیشتر ماهیت عاطفی دارد. اما شاخصه اخلاص با ابعاد انگیزشی آن، بیشتر از ماهیت شناختی برخوردار است و بر این اساس، رفتار مشترک فداکاری و ایثار، با توجه به اشکال عاطفی و انگیزشی (شناختی) آن، حالات متنوعی از روحیه بسیجی را در یک طیف نظام مند از روحیه قوی تا ضعیف ارائه می‌کند و زمینه بررسی متنوعی از حالات را از افراد فراهم می‌سازد.

با توجه به مطالب مطرح شده، به نظر می‌رسد که حوزه بررسی‌های علمی از باب روحیه بسیجی، بسیار دشوارتر از آنچه قبلاً تصور می‌شد، تجلی می‌کند. بر این اساس، با توجه به ضرورت‌های موجود در بحث تعلیم و تربیت اسلامی، و خلاء مطرح در مدل‌های روان شناختی شخصیت، مقتضی است ضمن مطالعات وسیع و کاربردی در توسعه فهم پدیده روحیه بسیجی و ابعاد آن، موضوع مطرح و دیدگاه‌های جامع‌تر در فهم ویژگی‌های انسان را در ارائه معیارهای روان شناسی کمال، و خود شکوفایی را در حوزه‌های نظری و علمی پیگیری کرد.

نکته حائز اهمیت دیگر در ارتباط با وضعیت کلی روحیه بسیجی در بسیجیان کشور، مربوط به وضعیت هر یک از شاخصه‌های مورد بررسی است که طبق نتایج حاصله، نمره‌های افراد در شاخصه‌های فداکاری، بالاتر از سایر شاخصه‌ها است و پس از آن به ترتیب، شاخصه‌های شجاعت و اخلاص قرار دارند. این یافته، مطابق با مباحث نظری مطرح شده در ادبیات موضوع، نشان می‌دهد که شاخصه فداکاری و ایثار، از عمومیت بیشتری برخوردار است و بسیجیان عموماً دارای فهرست بالاتری از ایثار و فداکاری هستند.

در تبیین این نکته، لازم به توضیح است که در ساختار روانی انسانی، می‌توان نوعی سلسله مراتب ساختاری را فرض کرد که طبق آن، سطح شناختی، عمیق‌تر، ریشه‌دارتر، پیچیده‌تر و پوشیده‌تر از دو سطح عاطفی و رفتاری است و بر همین

قیاس، سطح عاطفی نسبت به سطح رفتاری، از عمق، ثبات، پیچیدگی و ابهام بیشتری برخوردار است. بنابر این با ملاحظه نتایج حاصله از پژوهش حاضر، می‌توان استنباط کرد که ابراز و سنجش سطوح عاطفی و شناختی روحیه بسیجی، یعنی شجاعت و اخلاص، نسبت به سطح رفتاری آن، یعنی فداکاری، محدودتر است، لذا، با مراجعه به سطح عمومی‌تر روحیه بسیجی، یعنی شاخصه فداکاری و ایثار، بهتر می‌توان تجلیات روحیه بسیجی را شناخت و توصیف کرد.

از سوی دیگر، به نظر می‌رسد که افراد در ابراز این بُعد از روحیه بسیجی خود، با محدودیت کمتری مواجه هستند؛ اما سطوح دیگر روحیه بسیجی، یعنی شجاعت و اخلاص؛ با بازدارنده‌های بیشتر عمدی یا غیرعمدی، مثبت یا منفی، به شکل تواضع یا اغراق مواجه هستند.

تقدم شاخصه فداکاری نسبت به دو شاخصه دیگر روحیه بسیجی با مباحث نظری در ادبیات موضوع، به ویژه دیدگاه‌های مقام معظم رهبری با تأکید بر ویژگی‌های بارز بسیجیان و روحیه بسیجی، هماهنگ به نظر می‌رسد؛ زیرا طبق دیدگاه آن رهبر فرزانه، خصیصه بارز بسیجی، فداکاری و مقدم دانستن منافع دیگران (مردم) و تقدم مصلحت نظام بر منافع و مصالح شخصی است و به تعبیر آن بزرگوار، بسیجی، فداکاری و ایثار را با شجاعت و اخلاص انجام می‌دهد.

فهرست منابع

۱. قرآن مجید.
۲. نهج البلاغه، خطبه همام، ترجمه جعفر شهیدی.
۳. امام خمینی «ره»، صحیفه نور.
۴. آیت الله خامنه‌ای، سخنرانی مورخ ۱۳۶۹/۹/۷، ۱۳۷۹/۵/۶، ۸۰/۲/۲۶ و ۸۰/۸/۲۱.
۵. بن شالیت (۱۹۸۸)، ترجمه و انتشار نشر صریح (۱۳۷۳)، روان شناسی رزم و درگیری، تهران.
۶. شریفی، رضا (۱۳۸۱)، بررسی روحیه اسلامی - انقلابی بسیجیان و عوامل حفظ و ارتقای آن، سازمان تحقیقات و مطالعات بسیج.
۷. فرهادی (۱۳۷۶)، بسیج مستضعفان در اندیشه امام خمینی «ره»، معاونت طرح و برنامه نسا.
۸. فرهادی (۱۳۷۶)، بسیج مستضعفان در اندیشه مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه‌ای، مع طرح و برنامه نسا.
۹. مهرآسا، هوشنگ (۱۳۵۲)، «روابط انسانی»، انتشارات دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی، دانشگاه تهران، تهران.
۱۰. معینی، صغری (۱۳۷۰)، فرهنگ واژه‌ها و اصطلاحات مدیریت و سازمان انتشارات وزارت کشاورزی، تهران.
11. Balchin, N.M. (1945) some aspects of psychological warfar (Battle study report) London un waroffice.
12. Bartone. P.(1988) Fightiny morale and confort morale. Presentd at expart panel on sustained operations, us Army Aeromedical Command. At lanta, GA. USA
13. Baynes, J.C.(1967)morale. Newyork: praeger.
14. Manning, F.J.(1995)Moraleg conesion and Espritde corps in Gal, R.(1993) Millitary psychology.
15. Montgomery, B.L. vis count (1946) morale in battle : Analysis. Baor pamphlet , 30 th-april 1996.
16. Munson, E.L.(1921) the manag ement of men newyork.
17. Pflfner, john. (1954) the supervision of personnel, prentice Hall, the Newyork.
18. Tolstoy, L. (1904) Theal , R (1993).
19. Raj Nurayn (1995) Millitary psychology in dia.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی